

חינוך לשלום כמסע החלמה

על שלמות חיה, טראומה והתחדשות בחינוך ולדורף במאה ה-21

איל בלור | 27 באוגוסט 2026

חינוך לשלום הוא הזמנה למסע החלמה – חזרה איטית ומודעת אל תחושת השלם שבנו, באחרים ובעולם. השלם, כמהות דינמית, מחזיק יחד את המוכר והלא-מוכר, את המודע והלא-מודע, את הוודאות והאי וודאות, כישות חיה שאינה נסגרת לעולם אלא ממשיכה לנשום, להשתנות ולשאוף לשלמות ולשלום. במקום לחפש שלמות שאינה אפשרית, אנחנו פונים אל השלם החי: אל האדם והמצב כמרחב שבו מתקיימים בו-זמנית חלקים נראים וחלקים חבויים, פצעים וכוחות, פחדים ותשוקות, והכול נע בתהליך מתמיד של גילוי, פירוש ויצירה מחדש. בתוך המבט הזה, אי-הוודאות והלא-מודע אינם טעות בתוכנית אלא מקור עדין של יצירתיות, מקום שמזמין אותנו לעצור, להקשיב, להתעניין, להתמלא ביראת כבוד וענווה.

מתוך תפיסה זו, חינוך לשלום איננו פרויקט חד-פעמי או "יחידת לימוד" אלא דרך חיים חינוכית: מסע שבו לומדים לראות את כל המכלול – גוף, רגש, מחשבה, רוח, יחסים, תרבות וזמן – ולהכיר בכך שכל מורה, כל ילד, כל משפחה וכל קהילה הם חלקים מאותה רקמה. במסע ההחלמה השואף לשלם, אנחנו מתרגלים שוב ושוב את שאלת ה"מה משלים?" מה משלים את היום הזה, את השיעור הזה, את הקונפליקט הזה, את הילדה או הילד ברגע המסוים הזה – האם זו מנוחה, מילה טובה, הקשבה, גבול ברור וחומל, יצירה, חיבור לטבע, שיחה אמיצה? השאלה הזו הופכת לכלי עדין שמרחיב את המבט שלנו ממה שכבר נוכח למה שחסר, ממה שידוע לנו למה שעדיין סמוי, מסימפטום בודד אל ההקשר הרחב. כך אנו מטפחים שריר של אבחון הוליסטי ושל חמלה: בכל מצב אנו יכולים לשאול – מה כבר יש כאן, מה עוד מבקש להיכנס, ומה יכול להשלים אותנו עכשיו כאנשים וכמערכת לומדת. במסע כזה, שלום אינו יעד רחוק אלא איכות של הדרך עצמה: האופן שבו אנו נוגעים זה בזה, האופן שבו אנו מרפאים פצע אחר פצע, לומדים להחזיק מורכבות, ומגלים, צעד אחר צעד, שהשלם כבר מצוי בתוכנו – ומחכה שנתכוון אליו יחד.

במציאות שבה חינוך ולדורף נולד לפני מאה שנה ומותאם רק חלקית לאתגרי ההווה – טראומה מצטברת, משבר אקלים, קיטוב פוליטי ודיגיטליות אגרסיבית – מתחדדת השאלה מי יכול להצמיד אותנו בדרך זו, להורות כיוון ולהשלים את התמונה. כדי שחינוך ולדורף יישאר חי ורלוונטי לילדים של

היום, הוא זקוק להקשבה עמוקה לקולות נוספים הפועלים בשדה הריפוי, הטראומה והשינוי החברתי, ולנכונות לשאול שוב: מי ומה משלימים אותו ומאפשרים לו להתחדש כתרבות של חינוך לשלום.

מבוא: שלושה שורשים, שדה חינוכי אחד

כדי לצאת למסע הזה באופן ממשי, ניעזר בשלושה הוגים שמספקים, כל אחד מזוויתו, כלים להבנת השלם כמהות דינמית: גאבור מאטה – שמגלה מה פוצע את השלם ומה מרפא אותו. גאבור מאטה הוא רופא יהודי-קנדי, שנולד בהונגריה בתקופת השואה, ומהמקום האישי-ביוגרפי הזה פיתח הבנה עמוקה של טראומה. תרומתו הייחודית היא ההבחנה שטראומה אינה רק האירוע הקשה עצמו אלא בעיקר הניתוק הפנימי שהוא יוצר – מהגוף, מהרגשות ומהאותנטיות. מאטה מחבר בין טראומה בילדות להתמכרויות, מחלות כרוניות וקושי רגשי, ומציע גישה חמלתית, לא שיפוטית, שרואה בתסמינים ניסיונות הישרדות ולא "בעיה" באדם עצמו.

יוהאן וולפגנג פון גתה הוא משורר, סופר ומדען גרמני מהמאות ה-18 וה-19, הידוע בעיקר כאחד הסופרים הגדולים בספרות המערבית. אך מעבר ליצירותיו הספרותיות כמו "פאוסט", גתה היה גם מדען מקורי ורציני, שפיתח גישה מדעית ייחודית המבוססת על תצפית עמוקה ואמפתית בטבע. בניגוד למדע הניוטוני שביקש לפרק את הטבע לחלקיו, גתה האמין שיש להתבונן בתופעות בשלמותן ומתוך זיקה פנימית אליהן. מחקריו בבוטניקה, ובמיוחד תיאוריית המטמורפוזת של הצמחים, הראו כיצד צורות שונות בטבע הן ביטויים של עיקרון מארגן אחד. בתורת הצבעים שלו ("Farbenlehre") עירער ישירות על ניוטון, וטען שהניסיון הסובייקטיבי של הצבע הוא נתון מדעי לגיטימי. גתה לימד אותנו שהמדע והאמנות אינם נפרדים – שהתבוננות מלאת יראה וענווה, כזו שמאפשרת לתופעה "לדבר בעצמה", היא הבסיס לכל הכרה אמיתית.

אוטו שְרֶמֶר – הוא חוקר ומרצה גרמני-אמריקאי, פרופסור ב-MIT, המתמחה במנהיגות ושינוי מערכות מורכבות. הוא היוצר של תיאוריית U, מסגרת שמלמדת איך לעצור, להקשיב לעומק למציאות וללב, לשחרר דפוסים ישנים, ואז לפעול מתוך העתיד הגבוה ביותר שאנו יכולים לדמיין. שרמר מראה שהאיכות הפנימית של הנוכחות והתודעה שלנו משפיעה ישירות על תוצאות בשטח, ולכן תיאוריית U הפכה לכלי רב-עוצמה בחינוך, בארגונים ובשינוי חברתי. שרמר מיישם את תחושת השלמות לתנועה קולקטיבית של שינוי בקרב אנשים, ארגונים וחברות.

שלושתם מדברים, בשפות שונות על אותו עניין יסודי: ניתוק וניכור הם מקור לכאב – בין אדם לגופו, בין חוקר לתופעה, בין קהילה לעתידה – וחיבור מחודש הוא דרך להחלמה. החינוך, מתוך תפיסה זו,

הוא המרחב שבו מתאפשר החיבור: בין ילד לעצמו, בין מורה לתלמיד, בין קהילה לחוכמה הגנוזה בתוכה.

כאן נכנסת לתמונה גם ההשראה של רודולף שטיינר וחינוך ולדורף: חינוך הרואה באדם ישות גוף-נפש-רוח, מטפח דמיון, תחושת אמת ורגש אחריות, ומבקש לחבר מחדש בין האדם לטבע ולעולם, בין האדם לקהילה ובין ההווה לעתיד. בגישה זו, חינוך לשלום ולסביבה איננו "שיעור נוסף", אלא אופי שלם של בית-הספר: תרבות יומיומית של קשר, משמעות וקיימות.

חוכמת הטראומה – מניתוק להתחברות

בהשראת גאבור מאטה, חינוך לשלום איננו רק "להימנע מאלימות", אלא תהליך מתמשך של החלמה – תנועה אל שלמות חיה הכוללת את הפצעים, הקשיים, העוצמות, היופי והחוכמה של כל ילד וקהילה. מאטה מתאר טראומה כפצע של ניתוק – מעצמי, מהורה, מהקהילה – והחלמה כתהליך של חיבור מחדש ללב, לגוף, למערכות יחסים ולמשמעות.

בכיתה הדבר מתורגם לאקלים שבו רגשות אינם "בעיה" אלא מקור מידע, והילד אינו מזוהה רק עם הקושי שלו אלא גם עם כוחותיו וייחודו. חינוך כזה מחייב מבוגר שמסוגל לראות מעבר להתנהגות "מטרידה" אל הסיפור והכאב שמאחוריה, ולענות לא בעונש בלבד אלא בהקשבה, בגבול אמפתי ובבניית ביטחון. כך נוצר מרחב שבו הסכסוכים עצמם הופכים להזדמנויות לריפוי – הקבוצה לומדת להכיל מחלוקת, להקשיב, ולהגיע יחד להבנה חדשה במקום לפצל ולהרחיק.

הכיתה כמרחב החלמה ולא כשדה קרב

מריבות בין ילדים הן תופעה נפוצה, אולי הנפוצה ביותר בעולם הילדות, והן מופיעות בעוצמה רבה במיוחד בין אחים ובני כיתה. אפשר לראות בעימותים האלה לא רק "בעיה משמעתית", אלא גם קריאה לקרבה: במקרים רבים האלימות איננה אלא חוסר ביצירתיות, ניסיון נואש ליצור קשר כשהמילים והכלים הפנימיים עדיין אינם זמינים.

בדרך הרגילה, המבוגרים נוטים לברר "מי התחיל" ו"מי אשם". לאחר מציאת ה"אשם", מגיע שלב התוכחה והנזיפה. למתבונן מהצד מתברר לא פעם שהילד הננזף עוטה על עצמו כעין חליפת חלל נפשית: הוא נאטם, דברי המבוגר חדלים לחדור, והמרחב ללמידה ולהחלמה נסגר.

במקום בירור אשמה, אפשר להציע מרחב יצירתי של הקשבה. לאחר הפרדה פיזית של הילדים, ניתן להובילם אל הכיתה, להושיבם זה מול זה ליד שולחן, להניח ביניהם נייר גדול, שני מכחולים ושני צבעים, ולבקש מהם ליצור "דיאלוג צבעוני של הקשבה מצוירת". כל אחד מצייר ומשיב ליצור של השני, בתורים קצרים, בלי מילים.

במצב כזה, המתח מקבל נתיב אחר: הידיים עסוקות, העיניים לומדות להתבונן מחדש בקו של האחר, והלב זוכה להזדמנות שקטה לפגוש את החבר לא דרך האגרופ אלא דרך הצבע. ניסיון כזה

הראה שבמרבית המקרים – בכיתות הנמוכות לעיתים קרובות עד כדי תשעים אחוז – הילדים שקודם נקראו "ניצים" יוצאים מהכיתה יד ביד או לפחות ברגיעה משמעותית. כך הופכת הכיתה ממגרש של ניצחון ותבוסה למרחב החלמה: מקום שבו הקונפליקט אינו מושתק, אבל מתורגם לתנועה חדשה של קירבה, יצירתיות ואחריות משותפת.

גתה – הניסוי כמגשר בין סובייקט לאובייקט

גתה, במאמרו "הניסוי כמגשר בין אובייקט וסובייקט", מתאר דרך עבודה שבה איננו קופצים מהר לפירוש ולתיאוריה, אלא בונים "שרשרת ניסויים": אוספים חוויות ותצפיות רבות של אותה תופעה מזוויות רבות, עד שמתגלה צורה עמוקה ומשותפת יותר. החוקר נקרא לצניעות, למשמעת פנימית ולדיאלוג מתמיד עם התופעות, בלי לכפות עליהן מראש את מה שנוח לנו לחשוב. במונחים חינוכיים, הכיתה הופכת למעבדה חיה: קודם שואלים "מה ראינו, מה חוונו, מה מדדנו?", ורק אחר-כך "מה נובע מזה, מה המשמעות". באמצעות איסוף נקודות מבט שונות – של ילדים שונים, תרבויות שונות, חוויות שונות – אנחנו יוצרים כמו סדרת ניסויים על אותה "תופעה": סיפור תנ"כי, קונפליקט בכיתה, מפגש בין זהויות. כאשר המורה מאפשר לכל הקולות להישמע, מתגלה בהדרגה משמעות עמוקה יותר, שאיננה נכפית מבחוץ אלא מתגלה מבפנים. זהו המקום שבו חינוך לשלום פוגש את גתה: שלום נולד מתוך חקירה משותפת, לא מתוך כפיית אמת אחת על כולם.

דוגמה: שמשון והילדה בקהל

ניקח כדוגמה למידה בכיתות ד-ה של סיפור שמשון מהתנ"ך. בדרך הרגילה, הסיפור נבחן דרך גיבור אחד – שמשון – והדגש הוא על "מוסר ההשכל". אבל באותה מידה אפשר להפוך את השיעור למרחב של חקירה גתאנית:

- כל ילד בוחר דמות אחרת בסיפור: שמשון, דלילה, איש פלישתי, ילדה קטנה בקהל, עבד שמסדר את העמודים.
- בבית הוא כותב או מצייר את הסיפור מנקודת מבטה של הדמות הזאת.
- בכיתה, כל אחד מקריא או מציג את גרסתו.

לפתע, אותו אירוע מקבל פנים רבות: הכאב של הילדה בקהל, הפחד של הפלישתי, הבדידות של שמשון. המורה אינו קובע מי צודק, אלא שואל: מה ראינו? מה שמענו? אילו רגשות הופיעו? איך זה לשמוע את אותו סיפור בעשר גרסאות? השיעור הופך לתרגול של "שרשרת ניסויים" בנפש, המוליכה מהשיפוט המהיר אל מוכנות לפגוש את המורכבות.

שלם כמהות – שלום כתהליך של התגלות

אם נאמץ את התפיסה שהשלם אינו מצב סטטי אלא איכות תמידית הנוכחת במציאות, אז חינוך לשלום הוא תרגול של זיהוי רגעי השלמות שכבר מתגלים – בשיתוף פעולה, ביצירה משותפת, בהקשבה שמאפשרת למישהו פשוט להיות בלי להתגונן. איסוף נקודות המבט השונות – עברית/ערבית, יהודי/מוסלמי/נוצרי, בוגר/ילד – נעשה אז לא רק לכלי לדיאלוג אלא לשער להתגלות: לפתע משהו שהיה זר נעשה מובן מבפנים, כמו נפילת אסימון. אפשר לדמות את התהליך לתנועה ספירלית:

1. החלמה – חזרה אל השלמות הפנימית, אל תחושת עצמי שאינה מזוהה רק עם הפצע.
2. ניסוי וחקירה – החזקת המורכבות של ריבוי נקודות מבט, בלי למהר ל"כן/לא".
3. התגלות – הבנה חדשה שמחברת בין כל אלה ומזמינה צעד מעשי נוסף בדרך השלום.

ציור קבוצתי כתרגול של "להמשיך את האחר"

בכיתות א'-ב' אפשר לעבוד דרך הגוף והחושים. נפרוש לאורך הקיר גליל נייר ארוך. חצי מהכיתה מצוירת קטע קטן. אחרי כמה דקות המורה אומר: לעצור, להתרחק מעט, להתבונן, לעבור מקום – ועכשיו כל אחד ממשיך את ציורו של חברו.

הילד מתרגל משהו עדין: לראות באמת את הקו של האחר, להקשיב למה שהציור "מבקש", ולהמשיך – בלי למחוק, בלי להשתלט. אחרי כמה חילופים, נוצר ציור משותף שאיש לא יכול היה ליצור לבד. כשמדברים על החוויה, הילדים מגלים כמה קשה ומעשיר להמשיך עבודה של אחר. כך, בלי לומר "שלום" אפילו פעם אחת, הם חווים את מהותו.

חיבוריות אצל אוטו שרמר – אני-אנחנו-המערכת

בתפיסתו של אוטו שרמר, החיבוריות היא הביטוי המעשי של "השלם כמהות": מצב תודעה שבו אני חווה את עצמי לא כיחידה מנותקת, אלא כחלק מרשת חיה של "אני-אנחנו-המערכת". במקום לפעול מתוך תודעת "אגו-סיסטם" – אני והדאגות שלי – החיבוריות מזמינה תודעת "אקו-סיסטם", שבה כל פעולה נבחנת לפי האופן שבו היא מזינה או פוגעת בשלמות המשותפת, ומבוססת על הקשבה עמוקה לעצמי, לאחרים ולמה שמבקש להיוולד מן העתיד.

שרמר מדבר על מסע שבו אנחנו משחררים דפוסים ישנים, שוהים בנוכחות קשובה למה שמתעורר עכשיו, ומאפשרים לעתיד אחר לקבל צורה דרך ניסויים קטנים במציאות. כאשר אנו מתרגמים זאת לחינוך, בית הספר נעשה מקום שבו הילדים חווים עצמם לא רק כיחידים, אלא כחלק מחברה ומכדור

הארץ; המורים מתבוננים לא רק בציונים אלא בשאלת תרומתה של הכיתה כקהילה; וההנהלה שואלת לא רק "איך שורדים את השנה", אלא "איזה עתיד מבקש להיוולד דרכנו".

חינוך ולדורף – תרבות של שלום וקיימות

אם נחבר את מאטה, גתה ושרמר לקרקע החינוכית של ולדורף, מתקבל ייעוד אפשרי ברור: חינוך ולדורף כ"תרבית" – תרבות של חינוך לשלום ולקיימות.

עקרונות מרכזיים משתלבים זה בזה:

- ראיית האדם כישות גוף-נפש-רוח – מאפשרת להתייחס לטראומה, לרגש ולשאלות של משמעות כחלק אינטגרלי מהחינוך, ולא כ"הפרעה".
- השיטה הגתאנית של התבוננות – תומכת בלמידה חווייתית, אומנותית ומדעית שבה הילדים מתרגלים לראות תופעות מכל הכיוונים לפני שהם שופטים.
- החיבוריות של שרמר – מזמינה את בית הספר לראות עצמו כקצה של מערכת רחבה: קהילה, חברה, אקולוגיה, ולפתח פרויקטים שבהם הילדים פועלים בשטח למען שינוי.

במציאות של משבר אקלים, קיטוב פוליטי, אלימות חברתית וטכנולוגיות המהנדסות את הקשב שלנו, חינוך כזה מאפשר לילדים ולנוער לא רק "להסתגל" לעולם, אלא להיות שותפים פעילים בעיצובו.

נער אחד והאוקיינוס

באמצע האוקיינוס השקט, בין הוואי לקליפורניה, משתרע אזור עצום המכונה "שטח הפסולת של האוקיינוס השקט" – כתם פלסטיק שגודלו המשוער כ-1.6 מיליון קמ"ר, ובו עשרות אלפי טונות של פלסטיק צפים במים. בשנים האחרונות הצליח מיזם "The Ocean Cleanup" לסלק מהאוקיינוסים ומהנהרות כבר יותר מ-21 מיליון קילוגרם (למעלה מ-21 אלף טון) של פסולת פלסטיק, והיעד המוצהר הוא להפחית עד 2040 כ-90% מהפלסטיק הצף בכתם הענק שבאמצע האוקיינוס השקט. מאחורי המיזם הזה עומד בויאן סלאט, נער הולנדי שהפך לסמל של לקיחת אחריות. בגיל 16, במהלך צלילה בים התיכון, הוא ראה יותר שקיות פלסטיק מדגים. הוא ראה את מה שכולנו רואים – חדשות, תמונות, כתבות – אבל במקום לחלוף על פני המראה בעצב או בציניות, הוא אמר לעצמו: "אני חייב לעשות משהו".

סלאט פנה למומחים, ושמע שוב ושוב שהרעיון "בלתי אפשרי": היקף הבעיה גדול מדי, המים עמוקים מדי, העלויות עצומות. במקום לוותר, הוא הפך את הפרויקט לעבודת מחקר וליוזמה מעשית: הוא הגה מערכת צפה המשתמשת בזרמי הים כדי לרכז פלסטיק ולאסוף אותו, הציג את הרעיון בהרצאת

TED, גייס מיליוני דולרים במימון המונים, והקים ארגון שמפתח ומפעיל מערכות ניקוי באוקיינוסים ובנהרות ברחבי העולם.

הסיפור של בויאן סלאט מדגים מהו חינוך לשלום במובן העמוק: טיפוח היכולת להפוך כאב למשימה, ייאוש ליצירה, וחווית חירום כרוני – "העולם נהרס, הכול אבוד" – למסע של תרומה ותיקון במעגל החיים האישי והקהילתי.

במונחים חינוכיים, השאלה איננה רק "כמה מפחיד המצב", אלא "כיצד אנו מלווים ילדים ובני נוער לראות את הפצע – ולהבין שהם יכולים להיות חלק מההחלמה".

מקו ומעגל לספירלה – מעבר מתודעת הישרדות לתודעת התעלות

כדי לעזור לילדים (ולמבוגרים) לדמיין עתיד אחר, נוכל להשתמש בדימוי גיאומטרי פשוט. בעולם דו-ממדי יש לנו קו ישר ומעגל. הקו תמיד נפרד מהמעגל: או שהוא חולף בחוץ, או שהוא משיק לרגע ונפרד, או שהוא חותך ומפצל את המעגל. אין מצב שבו שניהם נשארים מה שהם – קו ומעגל – ובכל זאת מתחברים בלי לפגוע זה בזה.

בעולם תלת-ממדי מופיעה צורה חדשה: הספירלה. מנקודת מבט אחת היא נראית כמו קו עולה, מזווית אחרת כמו מעגלים הולכים ומתרחבים. היא מחברת בין הקו לבין המעגל, בלי למחוק אף אחד מהם.

דימוי זה יכול לייצג את המעבר מתודעת "או-או" לתודעת "גם-וגם": או שאני שורד, או שאני פועל למען אחרים; או שאני נאמן לזהות שלי, או שאני נפתח לאחר. הספירלה מציעה תנועה אחרת: להיות נאמן לעצמי ובתוך כך לעלות לממד נוסף של קשר, שבו ההתנגשות הופכת למסלול צמיחה. זו בדיוק התנועה שאנחנו מוזמנים לעשות בתקופת "מצב החירום הכרוני" שלנו – לא רק לכבות שריפות, אלא להעז לשאול: מהו הממד הבא של האנושיות שלנו?

ממצב חירום כרוני להתעלות

אנחנו חיים בזמן שבו קל מאוד להיתקע בתודעת "חירום כרוני": משברים פוליטיים, חברתיים, סביבתיים, טכנולוגיים – הכול צועק אלינו מהחדשות והמסכים. במצב כזה, אנשים רבים – כולל מורים ותלמידים – פועלים במצב הישרדות מתמשך: כיווץ, נוקשות, עייפות, חיפוש אחר הסחות דעת במקום אחריות.

אבל אם נאמץ את נקודת המבט של השלם החי ואת תובנותיהם של מאטה, גתה ושרמר, אפשר לקרוא את התקופה הזו אחרת: לא רק כקטסטרופה, אלא גם כצירי לידה של תודעה חדשה. מאטה

מזכיר לנו שהטראומה איננה מה שקרה, אלא מה שקורה בתוכנו כתגובה – ולכן גם ריפוי אפשרי בכל רגע. גתה מלמד אותנו להשהות את השיפוט, לשהות עם התופעות, ולהניח להן ללמד אותנו מי אנחנו. שרמר מציע לנו "לעמוד ב-U": לשחרר את האוטומטים, להיות נוכחים במלואנו, ולאפשר לעתיד אחר לקבל צורה דרך מעשים קטנים. חינוך לשלום, במובן זה, הוא הזמנה למבוגר ולא לילד בלבד:

- להביט במציאות באומץ, בלי ליפות ובלי להתייאש.
- להתחיל לדמיין עתיד אחר – לא כמסך אסקפיסטי, אלא כמשימה קונקרטית.
- לקחת אחריות ולהתחיל לפעול במעגל החיים הקרוב – בבית, בכיתה, בקהילה – במקום להסתגר בעמדת הקורבן החדש של "המערכת".

מה עכשיו? שלושה מעגלי פעולה

כדי לצאת ממצב ההישרדות אל תנועת ההתעלות, אפשר לחשוב על שלושה מעגלים מעשיים שכל אחד מאתנו יכול לפעול בהם:

1. המעגל הפנימי – אני עם עצמי

- לפתח רגעי שקט והתבוננות שבהם אני שואל: מה אני מרגיש באמת? מה מבקש ריפוי? מה משלים אותי היום?
- לתרגל חקירה סבלנית על עצמי: לא לקפוץ מיד ל"אני כזה וכזה", אלא לשים לב לדפוסים ומצבים שחוזרים.
- לשים לב מתי אני פועל מתוך פחד ומתי מתוך קשר, ולבחור, פעם אחר פעם, בצעד הקטן של קשר.

2. המעגל הבין-אישי – אני עם אחרים

- ליצור מרחבים קטנים של הקשבה ללא שיפוט – בכיתה, בבית, בקבוצות.
- להכניס תרגילים של ריבוי נקודות מבט בכל תחום: בסיפורים, בהיסטוריה, במדע.
- להפוך קונפליקטים להזדמנויות ללמידה: לא "מי התחיל", אלא "מה כל אחד צריך כדי להרגיש בטוח".

3. המעגל החברתי-אקולוגי – אני כחלק ממערכת

- יחד עם תלמידים, לחפש צורך אמיתי בסביבה: זיהום, בדידות, היעדר מרחב ירוק, פער בין קהילות – ולפתח פרויקט קטן אחד שעונה עליו.
- ללמד על משברים גלובליים לא רק דרך נתונים, אלא דרך סיפורים על אנשים צעירים שהפכו כאב ליוזמה.

- לחבר בין פרויקטים חינוכיים למרחבים קהילתיים, כך שבית-הספר יהיה מעבדה לעתיד, לא בועה מנותקת.

בכל אחד מהמעגלים הללו, איננו מחכים ל"יום שאחרי המשבר", אלא מבינים שהזמן להתעלות ולהתרומם הוא עכשיו – בתנועה ספירלית של החלמה, חקירה וחיבור. אברהם, האב הרוחני של כחצי מהאנושות, מדגים לנו עד היום את כוחה המתמיד של רוח ללא ממלכה וללא צבא, מנהיג שוויתר על "רעיון הכוח" ובחר בכוחו של רעיון שממשיך להדהד ולהשפיע דורות רבים אחרי ששלטונות זמנו נעלמו מן ההיסטוריה. חינוך לשלום כמסע החלמה נשען על אותה תזוזה תודעתית: מהעיסוק בשאלה "מי חזק ממני", אל השאלה הרכה והעמוקה "מה משלים אותי". בתקופה של טראומה על טראומה, חוכמת הטראומה מלמדת שהפצע והסדק אינם חריגה מהשלם, אלא חלק מהתמונה השלמה של נפש, של קהילה ושל עם הזקוקים לקרבה ולא לדחיקה. דמותו של משה רבנו, מנהיג עם מגבלת דיבור, מזכירה לנו שמנהיגות של ריפוי נולדת מהכרה בַּחסר ובְּתלות ההדדית: הוא זקוק לאהרון ולמרים כדי ששליחותו תושלם, ומתוך כך נולד בו הלב העניו והצנוע שִמְפְּנָה מקום לאחר. ענווה וצניעות מזמינות כל מחנכת ומחנך לשאול: מי כבר פיתח בשדה העולם והקהילה חוכמה, גישה או פרקטיקה הרלוונטיות לעידן זה של משבר וטראומה, וכיצד הן משלימות את דרכי החינוכית ותפיסת החיים שלי. חשיבה כזו משחררת אותנו מקיבעונות ומבדידות מקצועית, מאפשרת לנו להתחבר לפוסעים באותו נתיב של ריפוי ותקווה. אולימפיאדת השלום משנת 2001, לילדים בני 11–12 מאזורי סכסוך ומצוקה, הייתה הזרע של חינוך לשלום אשר יישם במלואו את מה שנכתב כאן. אולימפיאדת ולדורף הישראלית מכילה את הדנ"א של חינוך לשלום כמסע להחלמה. האם זרע השלום המוטמן בנפשות ילדי כיתה ה' ינבט וישגשג? זה תלוי במודעות ובהתכווננות של המבוגרים. בתקווה שמאמר זה יעורר מחשבה ושאלה על אחריותנו כמבוגרים — לאפשר לילדים שבחרו להתגשם כאן ועכשיו להתחבר לייעודם, ולהיות מסוגלים לפעול כבויאן סלאט הצעיר, ולהיות משכיני שלום. שלום הנובע מהשאלה: מי ומה משלים אותי ואותנו.

איל בלור, מורה ולדורף ופסל חברתי, מייסד שותף של המרכז ל- extrAbility במכללת דוד ילין בירושלים, ושל בית הספר ולדורף הערבי-יהודי בוסתן בני אברהם ביפו, יוצר אולימפיאדת השלום.

- Bloch, E., & Schaefer, T. (2025). *A principle-led journey as a social healing impulse* [Conference presentation]. 100 Years Rudolf Steiner Conference, Harvard Divinity School, Program for the Evolution of Spirituality.
<https://pes.hds.harvard.edu/sites/g/files/omnuum4701/files/2025-12/Social%20Healing%20Presentation.pdf>
- Forbes, H., & Laing, R. (2025). Learning that opens the heart: Enhancing critical peace education with holistic learning and being. *Teaching in Higher Education*.
<https://doi.org/10.1080/13562517.2025.2587638>
- Goethe, J. W. von. (1995). The experiment as mediator of object and subject (C. Holdrege, Trans.). *Janus Head*, 8 (1). (Original work published 1823)
- Maté, G. (2019). *When the body says no: The cost of hidden stress*. Knopf Canada
- Maté, G. (2019, June 11). *Trauma as disconnection from the self* [Keynote address]. ACEs to Assets Conference, Glasgow, Scotland
- Maté, G., & Maté, D. (2024). *The myth of normal: Trauma, illness & healing in a toxic culture*. Vermilion
- Scharmer, C. O. (2009). *Theory U: Leading from the future as it emerges*. Berrett-Koehler
- Scharmer, C. O. (2013). *Leading from the emerging future: From ego-system to eco-system economies*. Berrett-Koehler
- Scharmer, C. O., & Kaufer, K. (2025). *Presencing: 7 practices for transforming self, society, and business*. Berrett-Koehler
- Schore, A. N. (1994). *Affect regulation and the origin of the self: The neurobiology of emotional development*. Lawrence Erlbaum Associates
- UNESCO. (2017). *Transformative pedagogy for peace-building: A guide for teachers*. UNESCO
- UNESCO. (2022). *Peace education in the 21st century: An essential strategy for sustainable peace*. UNESCO